

Карактер старозаветног МОНОТЕИЗМА

Предмет: Старозаветна теологија

доц. др Ненад Божовић

Београд, 02.12.2020.

Литература

- J. McKenzie, *Starozavjetna biblijska teologija*, u: Biblijska teologija Starog i Novog zavjeta (prir. M. Zovkić), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980, 146-225. (пдф на српском страна 6-8, одељак Један Бог и Антропоморфизам)
- [М. Јефтић, Развој монотеизма у Израиљу, Богословље 70:2, 2011, 27-48.](#)

Структура излагања

- Појам монотеизма
- Утицај Декалога на формирање монотеизма
- Монолатрија, хенотеизам, синкретизам
- Фазе развоја монотеизма у Израилу
- Монотеистичке тенденције на Древном Оријенту
- Теорије о настанку монотеизма у религиологији
- Монотеизам као Откривење

Појам монотеизам

- Политеизам - веровање у мноштво богова који су у родословној вези организованих у форми пантеона
- Монотеизам - вера у једног и јединог Бога.
- У односу на читаво политеистичко окружење, монотеизам се развио једино у старозаветном Израиљу, а на ту монотеистичку традицију се надовезују хришћанство и ислам (тзв. аврамовске религије или религије књиге).
- Монотеизам у Израиљу је последица ступњевитих откривењских процеса: Бог се јавља патријарсима, Мојсију, свештеницима, судијама и пророцима.

Прва Божија заповест: Један и Једини Бог

- Бог се објављивао патријарсима, а затим се у Изласку објавио као Јахве – Бог Израиља који је изабрао прво Аврама, а затим и цео израиљски народ
- Кључан импулс за монотеизам: Откривење на Синају – синајско законодавство и Декалог
- Прва Божија заповест (Изл 20, 1-3): „Ја сам Господ (Јахве) Бог твој, који сам те извео из земље Мисирске, из дома ропскога. Немој имати других богова уза ме.“
- Пошто се Бог показао као делатни Бог у Израиљу у спасењским делима Изласка, једино њему приличи поштовање

Друга Божија заповест: забрана слика

- Друга Божија заповест (Иzl 20, 4-6): „Не гради себи лика резана нити какве слике од онога што је горе на небу, или доље на земљи, или у води испод земље. Немој им се клањати нити им служити, јер сам ја Господ Бог твој, Бог ревнитељ, који походим гријехе отачке на синовима до трећега и до четвртога кољена, онијех који мрзе на мене; А чиним милост на тисућама онијех који ме љубе и чувају заповијести моје.“
- Јевр. реч פֶּסֶל (*pesel*) — значи култна слика паганског божанства или резбарена, вајана или ливена статуа

Друга Божија заповест: забрана слика

- Друга заповест осигурава искључиво поштовање за Јахвеа у политеистичком окружењу
- Тумачење заповести: Бог Израиља је радикално несличан и радикално различит од свега овоземаљског и зато се не може ни на који начин изобразити у дрвету, камену, глини, боји итд

Предање о настанку монотеизма

- „Предања Јевреја и хришћана, читајући књигу Постања, претпостављају да су се први људи, потомци Адама и Еве, клањали једном Богу на небесима. У једном тренутку историје догодила се религиозна декаденција, људи су престали да обожавају једног истинитог Бога и почели да поштују демоне, што је довело чак и до настанка идолопоклоничких светилишта намењених њима. Једна од најпознатијих тврдњи је она блаженог Августина да су сви богови пагана демони (*De civitate Dei, Liber X 4*).“

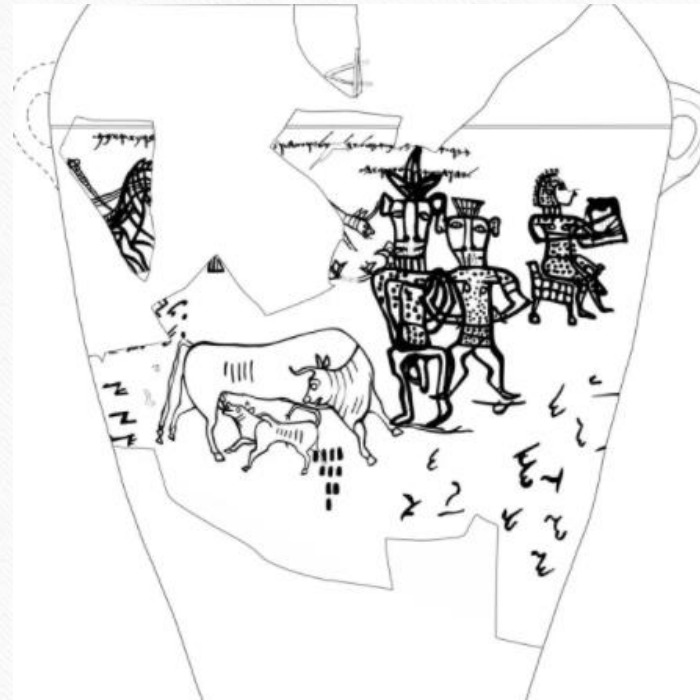
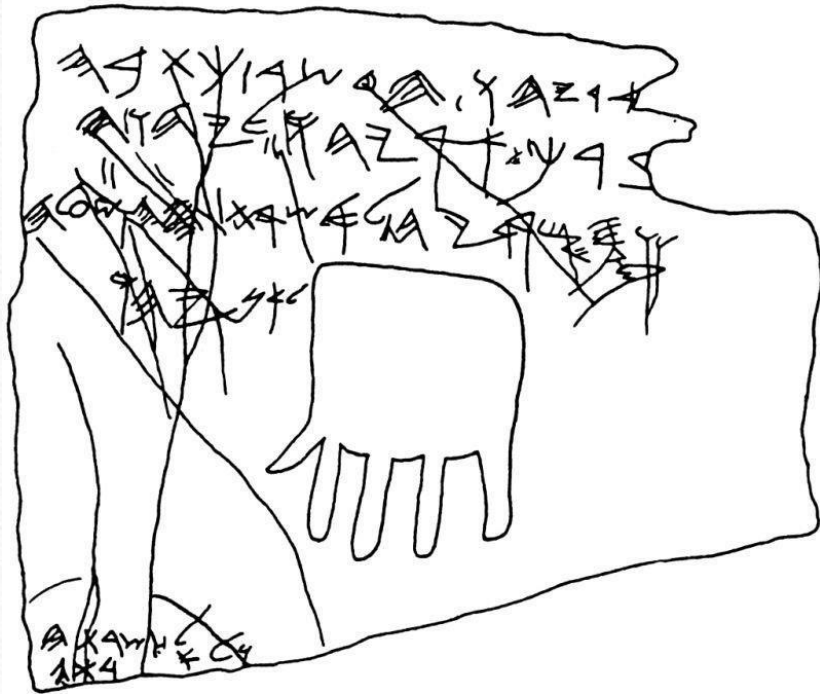
Поштовање монотеизма након саопштавања Декалога

- Непоштовање заповести и честа склоност ка идолопоклонству
- Декалог – објава чистог монотеизма, падање у идолопоклонство, пророци и повратак Јахвеу после егзила – развијени „чисти“ монотеизам
- Суд 2, 14-16: „И оставише Господа, и служише Валу и Астаротама“
- Јер 19: „И поградише висине Валу да сажижу синове своје огњем на жртве паљенице Валу, чега не заповједих нити о том говорих, нити ми на ум дође“ и „на крововима кадише свој војсци небеској и љеваше наљеве другим боговима.

Археолошки доказ практиковања идолопоклонства графит и натпис у Кунтилет Аџруду

- локалитет Кунтилет Аџруд на лежи уз кључни јужни трговачки пут ка Акабском заливу
- Натписи и графити указују на дубоко укорењено идолопоклонство: „Ја сам те благословио кроз Јахвеа и његову Ашеру, нека те он благослови и нека те чува и нека буде с тобом“
- Други натпис уз један зидни графит наводи: Јахве из Самарије и његова Ашера
- постаје јасно зашто су пророци инсистирали на поштовању закона са Синаја и да се не праве слике

Натпис и графит у Кунтилет Адруду

Привлачност политеизма за Израиљце

- Често у СЗ читамо како се Израиљ окретао другим боговима и поставља се питање: да ли су они заиста у том тренутку знали да чине погрешно? Или је свест о монотеизму код многих још увек била магловата? Да ли је монотеизам до свог развијеног облика имао различите развојне фазе?
- Шта је синкретизам, хенотеизам и монолатрија и да ли се трагови „крњег“ политеизма могу наћи у Сз и њима објаснити „привлачност“ политеизма за обичног Израиљца?

Развој монотеизма

- Прелаз из политеизма у монотеизам није се догодио одједном
- Откривење Божије изабраницима у СЗ је ступњевито: Бог се јавља у оној мери у којој је могуће разумети
- Монотеизам као религијска појава није настао од једном него је прошао пуно развојних фаза.
- Ми данас имамо прегледнију слику о томе како се монотеизам кристалисао, али у време древног Израилља монотеизам није био лако разумљив, нарочито у контексту политеистичког окружења.

Монолатрија

- Монолатрија – веровање у којем иако постоје други богови, поштовање се указује само једном – (μονο+λατρεία – обожавање једног)
- Монолатрија се често појављује у поштовању једног племенског, националног, територијалног (локалног) или државног божанства (Јахве Бог Израиља, Кемош бог Моаваца, Мардук бог Вавлоњана, Ашур бог Асираца итд)

Хенотеизам

- Хенотеизам (једнобоштво) – веровање у пантеон у коме је доминантно само једно божанство, а други су подређени; врховно божанство има последњу реч (Пс 82: „Стаде Бог (Елохима) на сабору богова (елохима), међу боговима пресуђује“)
- Хенотеизам је термин изворно скован од стране Фридриха Шелинга (1775–1854) да би изразио ране фазе монотеизма.
- Макс Милер (Max Müller, 1823–1900), немачки филолог и оријенталиста, користио га је за описивање поштовања једног бога, док се прихвата постојање или могућност постојања других божанстава. Милерова верзија дефиниције хенотеизма је и данас у употреби.

Синкретизам

- Синкретизам – συν / κρᾶζω (спајам, сливам) – мешање религијских представа
- Синкретизам је и када једно божанство апсорбује улоге других у монолатријским или хенотеистичким тенденцијама
- златно теле у Ветиљу – храм Баалберита – покушај споја Вала и Бога Савеза (Јахвеа)
- оштра пророчка осуда синкретизма као и оштар суд девтерономиста (у лику Јеровоама)

Фазе развоја монотеизма у Израилу (оквирна скица)

- 1. племенско божанство – Ел (Елион) бог Аврама, Исака и Јакова
- 2. локално (територијално) божанство (хенотеизам) – светиште у Силому - стапање представа Ела и Јахвеа (Бога Творца и ратничко-пастирског божанства)
- 3. национално божанство (монолатрија) – Јахве бог Израила – државни култ у Јерусалиму – јаки елементи синкретизма (касније светишта у Дану и Ветиљу)
- 4. рани монотеизам: рани пророчки покрет – Илија и Јелисеј: одбацивање Вала – Јахве као Творац и носилац киша (догађај на Кармилу)
- 6. развијени „чисти“ монотеизам: касни пророци – постегзилно јудејство – нема других богова осим Јахвеа Ис 45, 5-6 „Ја сам Господ, и нема другога, осим мене нема бога; опасих те, премда ме не знаш, да би познали од истока сунчаног и од запада да нема другога осим мене“
- Развој монотеизма није био последица разних социокултуролошких околности, већ је био последица постепеног Божијег јављања Израилу до пуног Откривења као Свете Тројице у Господу Исусу Христу

Монолатријски и хенотеистички елементи у Старом Завету

- Декалог Изл 20, 3 и Пнз 5, 7 – „Ја сам Господ Бог твој, немој имати других богова осим мене“ – не каже осим мене нема других богова, него да се они не смеју поштовати
- Јахве говори Мојсију о суђењу свим египатским боговима (Изл 12 12; Бр 33 4)
- Исус Навин указује на то да Господ подсећа народ на богове којима су њихови преци служили „с ону страну реке“, а ако не желе да служе Господу онда нека изаберу коме ће служити, можда боговима Амореја у чијој земљи живе (Инав 24 2; 12–24)
- Јефтај говори цару синова Амонових као да њихов бог Хемос заиста постоји (Суд 11 24).

Монолатријски и хенотеистички елементи у Старом Завету

- Соломон гради храмове посвећене Астартидонској, Мелхому амонском, Хемосу моавском и Молоху амонском (1Цар 11 1–8),
- 2Цар 17 29–41 описује како се становништво у Самарији клањало многим боговима, са неким божанствима су тек били упознати од стране досељеника
- Борба са многобожачким наслеђем веома дуга и напорна
- Утирање пута ка чистом монотеизму – пророчки покрет

Један Бог

- „Што се тиче једноте, нема у Израилу сигурног и недвојбеног негирања егзистенције других богова осим Јахвеа прије Девтеро-Исаије у 6. вијеку пр. Хр.“ (Декалог и Пнз иако по редоследу претходе Исаији су каснијег датума, најраније 8-6. века п.Х).
- Помањкање таквог негирања никако не значи да су Израилци држали у некој ублаженој форми политеистичко уверење других старих народа; радије су то уверење одбацивали али су то одбацивање изразили нефилософским терминима

Јахве је Елохим као ниједан други

- Основно уверење Израиљаца као корен монотеизма: „Није важно има ли пуно елохима («бог», «богови») или их нема, него је важно да постоји само један Јахве. Без обзира на то шта ко разумијева под «елохим», Јахве је елохим на начин на који није ни једно друго биће. Ако је Израиљац и допуштао постојање других елохима, не би допустио да су они прави елохими. Питање није у томе да ли постоји само један елохим него да ли је икоји елохим као Јахве. На такво питање Израилац је категорично давао негативан одговор. Тако видимо да израиљски речник у раном раздобљу не изражава адекватно веру Израиљаца.“

Порекло монотеизма према савременој религиологији

- Теорије о пореклу монотеизма
- 1. прамонотеизам - деволуција
- 2. постепени развој – еволуција
- 3. радикално одбацивање политеизма - револуција

Прамоноотеизам – деволюција

- Заговорници ове теорије тврде да су изворно сви људи обожавали једно божанство, али се у једном тренутку ово веровање претворило у пуко празноверје. Један врховни Бог је „раздељен“ на више мањих божанстава која су поштована као представници одређених природних сила
- постоје сведочанства која многих народа који сведоче да су њихови преци поштовали само једно божанство, али је питање да ли су негирале постојање других и право је питање да ли је то божанство такође било антропоморфно – дакле, да ли је у питању био „чисти“ монотеизам или тек монолатријска или хенотеистичка представа

Постепени развој монотеизма - еволуција

- Дејвид Хјум (David Hume) је видео политеизам као природну, најранију фазу људске религиозности.
- Жан-Жак Русо је сматрао да људи нису могли достићи монотеизам све док нису почели размишљати апстрактно
- Према овом моделу монотеизам настаје кроз фазе фетишизма или анимизма и политеизма, док је монотеизам био завршна фаза, врхунац развоја.
- Овај модел не објашњава настанак монотеизма у Израиљу јер је он претпоставља огромне временске распоне развоја, а у Израиљу се монотеизам кристалише од Синаја до пророка за укупно 6 векова

Радикално одбацавање политеизма - револуција

- Рафаел Петацони: истински монотеизми (јахвеизам, заратустризам, хришћанство и ислам) појавили у виду радикалне револуције мишљења под вођством значајних пророчких појединаца; истински монотеизам настаје из већ постојећег политеизма, а затим га у потпуности одбацује, док истовремено монотеистичка револуција старе богове претвара у демоне
- Недостатак модела: монотеизам је у Израилу заживео сасвим много после Мојсија; осим тога, модел не узима у обзир припремне фазе у религиозном и интелектуалном развоју - верни народ мора бити, у неку руку, припремљен за примање поруке пророка, иначе нико неће бити спреман да прихвати оно што се

Теорије о пореклу монотеизма

- Данашње схватање: сложен процес, има елемената свих теорија
- „У Божијем домостроју још једном је потврђено да је неопходно да се „испуни време“, да аудиторијум сазри (колико год је то могуће), а онда на сцену ступа надахнути изабраник који ће народ приближити једном и истинитом Богу.“

Монотеистичке тенденције на Древном Оријенту

- Монолатријско поштовање Мардука током успона Вавилона (апсорбовање улога других божанстава)
- Ехнатонова реформа у Египту – искључиво поштовање Атон (бог сунца)
- Једини развијени монотеизам у Израиљу: „Богооткривењски карактер израиљског развоја монотеистичке вере не може бити упоредив, нити се може сматрати да је продукт неке од блискоисточних цивилизација.“

Откривењски карактер старозаветног МОНОТЕИЗМА

- ВАЖНО: Иако је монотеизам у Израилу пролазио разне фазе развоја, његова коначна „чиста“ форма није био последица разних социокултуролошких околности, већ је био последица постепеног Божијег јављања Израилу до пуног Откривења као Свете Тројице у Господу Исусу Христу
- Старозаветни монотеизам није монадистички, предхришћанска тумачења отварају простор за разумевање Бога као заједнице личности (Мелек Јахве – Анђео Господњи као Господ, Логос Божији - Реч Божија којом се ствара – Филон, Син Човечији као Старац Дана – Отац и Син)